

якісній морально - психологічній і професійно-психологічній підготовці, при серйозній особистій роботі слідчого над собою всі можливі негативні впливи психологічних проблем на нього і його дії можуть бути успішно нейтралізовані.

Література

1. Ожегов С.И. Словарь русского языка. - М.
2. Психология. - Словарь (Под ред. А.В. Петровского и М.Г. Ярошевского) - 2-е изд., испр. и доп. - М.: Политиздат, 1990 г. - 494 с.
3. Еникеев М.И. Основы общей и юридической психологии. - М.: Юристъ, 1996 г. - 631 с.
4. Петровский В.А. Психология активности / Вопросы психологии / 1975, № 3.
5. Карпов А.В. Психология принятия управленческих решений. М.: Юристъ, 1998. - 440 с.
6. Романов В.В. Юридическая психология М.: Юристъ, 1998. - 488 с.

7. Зорин Г.А. Криминалистический риск: природа и методы оценки: Учеб. пособие. - Минск: БГУ, 1990. - 89 с.

8. Богинский В.Е. Рефлексивное управление при допросе: Уч. пос. - Х., 1983. - 40 с.

9. Шепитько В.Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приёмов в криминалистике. - Харьков: РИП "оригинал" 1995 г. - 200 с.

10. Белкин Р.С. Курс криминалистики. В 3 т. Т 3: Криминалистические средства, приёмы и рекомендации. М.: Юристъ, 1997. - 480 с.

11. Коновалова В.Е. Правовая психология. - Х.: 1997. - 160 с.

*Стеценко С.Г.,
доктор юридичних наук, доцент, відділу організації
наукової роботи Одеського державного університету
внутрішніх справ
Надійшла до редакції 08.11.2012*

УДК 343.12

УНЕМОЖЛИВЛЕННЯ КОНТАКТУВАННЯ ВЗЯТОЇ ПІД ЗАХИСТ ОСОБИ З ІНШИМИ УЧАСНИКАМИ ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ТА ЇЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ЗА ЗОВНІШНІМИ ОЗНАКАМИ

Тарасенко Р. В.

Важливим елементом отримання й перевірки даних, що свідчать про загрозу життю, здоров'ю, житлу й майну осіб, які мають право на забезпечення безпеки, є з'ясування того, чи відома причетним до протиправної діяльності особам (фігурантам) особистість, яка сприяла у виявленні чи розкритті злочину, а також які в них є здогадки з цього приводу. Це впливає на спрямованість процесу забезпечення безпеки та коло задіяних суб'єктів: вживаються або заходи безпеки, що спрямовані на забезпечення конфіденційності відомостей про підзахисну особу, або ж заходи, що націлені на безпосередній захист життя, здоров'я, житла й майна взятих під захист осіб. Суттєвою перевагою заходів безпеки, націлених на забезпечення конфіденційності відомостей про підзахисних осіб, є те, що їх проведення не потребує залучення значних сил і засобів ОВС, запровадження довгострокових захисних мір, адже ці завдання в змозі самостійно виконати в межах кримінального процесу оперативний підрозділ, слідчий, прокурор чи суд. Тим самим забезпечується не тільки економія фінансових ресурсів і коштів державного бюджету, а й надійна безпека осіб, взятих під захист.

Актуальним питанням забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства приділено достатньо уваги в працях вітчизняних вчених і дослідників, зокрема К.В. Антонова, М.П. Водька, Е.О. Дідоренка, О.Ф. Долженкова, В.П. Захарова, А.В. Іщенко, І.П. Козаченка, Я.Ю. Кондратьєва, Д.Й. Никифорчука, С.С. Овчинського, Ю.Ю. Орлова, В.Г. Самойлова, Г.К. Синілова, О.П. Снігерьова, В.Л. Ортинського та інших. Однак системного розгляду в роботах вітчизняних науковців особливостей застосування заходів безпеки, націлених на забезпечення конфіденційності відомостей про взятих під захист осіб, не спостерігається.

Окрім заходів, спрямованих на захист персональних даних взятих під захист осіб, у системі засобів забезпечення анонімності учасників кримінального судочинства законодавство виокремлює заходи, спрямовані на уне-

можливлення контактування взятої під захист особи з іншими учасниками під час кримінального провадження та її ідентифікації за зовнішніми ознаками. Такі заходи передбачені окремими положеннями Кримінального процесуального кодексу України та Закону України "Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві":

1) проведення упізнання особи поза візуальним і аудіо-спостереженням того, кого впізнають, з дотриманням вимог кримінального процесуального законодавства [5, п. 6 ст. 15];

2) проведення допиту, впізнання в режимі відеоконференції під час досудового розслідування зі змінами зовнішності й голосу особи, якій забезпечується захист [3, ч. 1 ст. 232];

3) судове провадження в режимі відеоконференції під час трансляції з іншого приміщення зі змінами зовнішності й голосу особи, якій забезпечується захист [3, ч. 1 ст. 336];

4) закриті судові засідання [5, 16].

Частина 4 ст. 228 діючого КПК закріплює можливість з метою забезпечення безпеки особи, яка впізнає, проводити впізнання в умовах, коли особа, яку пред'являють для впізнання, не бачить і не чує особи, яка впізнає, тобто поза її візуальним і аудіоспостереженням. Також, відповідно до положень цієї статті при пред'явленні особи для впізнання особі, щодо якої вжито заходів безпеки, відомості про особу, взятую під захист, до протоколу не вносяться й зберігаються окремо [3, ч. 5 ст. 228]. Проте чи є необхідність у тому, щоб не вносити до протоколу справжні відомості про особу? Адже взятим під захист особам у протоколах слідчих дій та інших матеріалах кримінального провадження справжнє прізвище, ім'я, по батькові замінюється псевдонімами за постановою органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, слідчого, прокурора або за ухвалою слідчого судді, суду про зміну анкетних даних [5, п. а ст. 15]. Тож, як бачимо,

© Р.В. Тарасенко, 2012

спостерігається певна невідповідність норм КПК України та Закону України "Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві".

Додатково частина 1 ст. 232 КПК України передбачає проведення допиту, впізнання в режимі відеоконференції під час досудового розслідування. Допит осіб, впізнання осіб чи речей під час досудового розслідування можуть бути проведені в режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування) у разі необхідності забезпечення безпеки осіб. Особа, якій забезпечується захист, може бути допитана в режимі відеоконференції з такими змінами зовнішності й голосу, за яких їй неможливо було б упізнати [3, ч. 10 ст. 232]. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 336 КПК України з метою забезпечення безпеки осіб судове провадження може здійснюватися в режимі відеоконференції під час трансляції з іншого приміщення, у тому числі, яке знаходиться поза межами приміщення суду (дистанційне судове провадження). При цьому особа, якій забезпечується захист, може бути допитана в режимі відеоконференції з такими змінами зовнішності й голосу, за яких їй неможливо впізнати [3, ч. 8 ст. 336].

Відеоконференція означає використання інтерактивних телекомунікаційних технологій для дачі свідчень шляхом одночасної двосторонньої відео- та аудіопередач. Вона допускає такі варіанти, як дача особою показань з кімнати, розташованої поруч із залом суду, через закриту телевізійну мережу або з віддаленого чи прихованого місця з використанням аудіовізуальної зв'язку. Перевага відеоконференції полягає в тому, що вона дозволяє особі, відсутній у місці здійснення судочинства, бачити й чути суддю, присяжних і інші сторони кримінального провадження, а їм - бачити й чути особу, яка свідчить. Показання транслюються в зал судового засідання, де присутні обвинувачений і публіка. Питання сторони обвинувачення або сторони захисту передаються через мікрофон особі, яка надає свідчення, і яка зазвичай відповідає викривленим (спотвореним) голосом.

У деяких країнах для проведення судових процесів у справах, пов'язаних з організованою злочинністю, виділені спеціальні зали судових засідань у звичайній судовій системі, оснащені найсучаснішими засобами зв'язку. У Республіці Корея спеціально побудована нова будівля суду для дистанційного отримання показань свідків за допомогою відеозв'язку. Хоча використання сучасних засобів зв'язку, особливо відеоконференцій, залежить від наявності фінансових ресурсів, адже обладнання відповідними технічними засобами дорого коштує [8, 38].

Незважаючи на те, що застосування режиму відеоконференції під час судового провадження, проведення допиту й впізнання під час досудового розслідування здійснюється з метою забезпечення взятих під захист осіб, ці заходи практично не відображено в положеннях Закону України "Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві". Частина 2 ст. 16 цього Закону передбачає лише можливість прийняття рішення суду про проведення допиту учасника кримінального провадження з використанням відеоконференції при трансляції з іншого приміщення, також у спосіб, що унеможливує ідентифікацію особи, яка дає показання.

У цілому ж передбачені в КПК можливості проведення таких заходів безпеки є позитивним моментом, що підтверджується й закордонним досвідом. Недарма Конвенція проти транснаціональної організованої злочинності, прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї

ООН 15 листопада 2000 року, визначає можливість Державам-учасницям приймати внутрішнє законодавство, яке допускає дачу свідчень за допомогою відеозв'язку або інших технічних засобів, наприклад пристроїв і програмного забезпечення для викривлення зображення й голосу, з тим, щоб попередити розкриття особистості свідка обвинуваченому та публіці [1, п. 18 ст. 18].

З упевненістю можна сказати, що методи викривлення зображення й голосу однозначно можуть використовуватися для приховування взятої під захист особи в ситуаціях, коли обвинувачений (сторона захисту) і ця особа не знають одна іншу. Міжнародний досвід показує, що якщо взята під захист особа присутня в залі суду, можуть використовуватися такі прості засоби, як, наприклад, театральна зміна зовнішності для приховування або зміни рис обличчя особи (парик, грим, великі сонцезахисні окуляри). Зміна зовнішності може також поєднуватися з дачею свідчень по закритій телевізійній мережі зі зміною або розмиванням за допомогою електронних засобів зображення підзахисної особи для недопущення її впізнання. Якщо особу можуть розкрити навіть по звуку її голосу, то може бути використано спеціальне електронне обладнання для викривлення голосу при дачі свідчень через екран або за допомогою відеоконференції. Якщо аудіозапис судочинства є обов'язковим, то в офіційних матеріалах повинні зберігатися свідчення, надані змінним голосом [8, 41].

Проте загально визнано, що якщо обвинувачений знає особу, якій забезпечується захист, то ефективність подібного роду заходів різко знижується, оскільки обвинувачений може впізнати особу не тільки за ознаками зовнішності або голосу, а й за змістом її показань, інтонацією, лексикою, притаманними цій особі особливостями мовлення тощо. У таких ситуаціях краще запозичити закордонний досвід (США, ФРН та ін.), коли сторона захисту має право поставити в письмовій формі запитання, що передаються анонімною свідкові працівником правоохоронного органу, який згодом передає суду відповіді [6, 51].

Слід відзначити доцільність застосування можливостей режиму відеоконференції під час судового провадження, проведення допиту й впізнання під час досудового розслідування не тільки з метою унеможливлення ідентифікації особи, яка дає показання, а й з метою:

- унеможливлення фізичного впливу, вчинення психологічного тиску на цю особу;
- обмеження безпосереднього контакту зі стороною захисту, публікою й засобами масової інформації;
- зниження психологічного стресу в підзахисної особи.

Проведення упізнання особи поза візуальним і аудіо спостереженням того, кого впізнають, а також режим відеоконференції як попереджувальні міри знижують загрозу фізичній безпеці підзахисної особи і ймовірність її залякування з боку обвинуваченого в залі суду. КПК України також не вимагає в цих випадках наявності реальної загрози життю, здоров'ю особи, яка впізнає чи надає свідчення. Як з цього приводу зазначають О.О. Гриньків і А.О. Ляш під час вивчення й аналізу кримінальних справ, у яких проводилося впізнання поза візуальним спостереженням того, кого впізнають, виявлено те, що слідчими ОВС було допущено низку процесуальних помилок. Цю слідчу дію вони проводили не як захід забезпечення безпеки відповідної особи, а як звичайну слідчу дію, тобто в матеріалах справи відсутні

будь-які фактичні дані щодо загрози життю, здоров'ю чи майну особи, яка впізнає [7, 140-141]. Іншими словами, слідча практика пішла шляхом прийняття зазначених мір навіть тоді, коли існує ймовірність певної загрози свідку чи потерпілому.

22 травня 2003 року Верховною Радою України в ст. 20 КПК України 1960-го року було внесено доповнення, яке зобов'язує розглядати в судах кримінальні справи в закритому режимі в інтересах не тільки державної, а й "іншої захищеної законом таємниці", а також "у разі, коли цього потребують інтереси безпеки осіб, взятих під захист" [2, ч. 2 ст. 20]. Отже, з 2003 року була законодавчо закріплена можливість закритого судового розгляду навіть тих кримінальних справ, по яких учасниками проходять особи, залучені до виконання завдань ОРД, оскільки відповідно до ст. 11 Закону "Про оперативно-розшукову діяльність" їх співробітництву з оперативними підрозділами гарантується конфіденційність (таємниця співробітництва) [4, 11].

Частина 2 ст. 27 діючого КПК передбачає, що слідчий суддя, суд може прийняти рішення про здійснення кримінального провадження в закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження або його окремої частини в разі необхідності забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, а також якщо здійснення провадження у відкритому судовому засіданні може призвести до розголошення таємниці, що охороняється законом. Якщо судовий розгляд відбувався в закритому судовому засіданні, судові рішення проголошується прилюдно з пропуском інформації, для дослідження якої проводилося закрите судові засідання та яка на момент проголошення судового рішення підлягає подальшому захисту від розголошення [3, ч. 7 ст. 27].

У ході судового слідства по справах, пов'язаних з проведенням оперативними підрозділами заходів із залученням негласних співробітників, останні викликаються в суд. Наприклад, така ситуація характерна при розгляді кримінальних справ, порушених за результатами документування незаконного обігу наркотиків, проведення оперативних закупівель. Відповідно до ст. 2 Закону України "Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві", норм кримінально-процесуального законодавства стосовно цієї особи приймаються відповідні заходи безпеки, найпоширеніші з яких: заміна справжніх прізвища, імені, по батькові в документах кримінального провадження псевдонімами та закриті судові засідання.

Зазначимо, що це не в повній мірі сприяє збереженню особистості взятої під захист особи в таємниці. Особливо в місцевості з порівняно невеликою кількістю населення обвинувачені та їх оточення мають можливість викрити негласного співробітника, оскільки їм може стати відомо, хто саме з'являвся в залі судового засідання чи відповідній споруді суду в назначений час. Вважаємо, що в таких випадках у ст. 27 діючого КПК необхідно передбачити можливість допиту особи, щодо якої винесена постанова про забезпечення безпеки, на закритому судовому засіданні суду іншого району або вищої інстанції.

По-друге, застосування зазначених положень законодавства щодо можливості провадження закритого судового засідання напряму залежить від грамотності й свідомості самих суддів. З власного практичного досвіду оперативної роботи можемо навести приклад, коли

суддя одного з районних судів загальної юрисдикції на-полегливо намагався викликати особу, яка здійснювала оперативну закупівлю, на відкрите судові засідання при-водом, де мали бути присутні й самі розроблювані (об-винувачені). На вимогу судді доставити такого свідка в зал судового засідання довелося писати пояснення щодо неможливості участі свідка (закупника) у відкритому су-довому засіданні, оскільки щодо останнього відповідно до положень КПК і Закону України "Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві" були прийняті заходи безпеки. Дуже добре, що після обговорення пояснення, також за участю голови районного суду, суддя погодився з думкою оперативних працівників і призначив допит свідка в межах закритого судового засідання. Однак відомі непоодинокі випадки, коли під приводом дотримання принципу гласності по справах, пов'язаних із проведенням оперативних заку-півель, закупник (свідок) викликався до суду в одних наручниках з фігурантом (обвинуваченим), а на пояснен-ня оперативних працівників навіть не зверталася увага.

Викладене дає можливість стверджувати, що по-дальше відпрацювання зазначених аспектів позитивно сприятиме вдосконаленню захисту даних про осіб, взя-тих під захист, що своєю чергою неодмінно вплине на розв'язання проблеми підвищення активності громадян у боротьбі зі злочинністю, їх сприяння судовим і право-охоронним органам.

Література

Конвенція проти транснаціональної організованої злочинності, прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї ООН 15 листопада 2000 року від 15 листопада 2000 року // "Офіційний вісник України". - № 14. - 2006. - Ст. 1056.

Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 року // Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР), 1961. - № 2. - Ст. 15.

Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. - [Електронний ресурс]: <http://zakon.rada.gov.ua>.

Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992. - № 22. - Ст. 303.

Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23 грудня 1993 року // Відомості Верховної Ради України, 1994. - № 11. - Ст. 51.

Ахкубеков А.Х. Правовое регулирование ОРД в Германии // Оперативник. - 2005. - № 1. - С. 51.

Гриньків О.О. Заходи забезпечення безпеки у кримінальному судочинстві: Монографія. - Тернопіль: Астон, 2012. - 260 с.

Рекомендуемые виды практики в области защиты свидетелей при производстве по уголовным делам, касающимся организованной преступности / Управление Организации Объединенных Наций по наркотикам и преступности. - Нью-Йорк: Организация Объединенных Наций, 2008. - 117 с.

*Тарасенко Р.В.,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри
економічної безпеки Одеського державного
університету внутрішніх справ
Надійшла до редакції 14.11.2012*